

graphical and pictorial tunes representation, music collection compilation, personification, complicity in the situation or modeling it. It is important the techniques, used to achieve emotional sensitivity to music, will direct children to creative action according to the studied musical composition.

Key words: emotional sensitivity to the music, primary school students, spiritual culture, musical culture, musical composition, development of creative music, teacher of music.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2013 р.

Прийнято до друку 31.05.2013 р.

Рецензент: к.філ.н., доцент Шелупахіна Т. В.

УДК 376.66

К. О. Харченко

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ-СИРИТ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Сирітство, як соціальне явище, притаманне будь-якому суспільству на будь-якому етапі його розвитку, оскільки завжди існує певна категорія дітей, які в силу тих чи інших причин залишаються поза родинної турботи. На сьогоднішній день за підрахунками експертів в Україні налічується приблизно 150 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більшість яких виховуються в закладах інтернатного типу. Сучасні дослідження свідчать про те, що у дітей-сиріт формуються специфічні риси характеру, поведінки, особистості тощо. Не можна сказати, що ці особливості гірше або краще, ніж у звичайних дітей, але саме ця несхожість на інших і відіграє негативну роль в адаптації дітей-сиріт в соціумі. Найбільші труднощі та відхилення від нормального становлення особистості вихованців дитячих будинків та інтернатів відзначаються дослідниками саме в емоційній сфері. Загальноприйнята думка ставить виховання дітей сиріт та навчання соціальних сиріт завданням загальної педагогіки, однак, соціальна педагогіка звертає увагу на те, що проблеми депривованих дітей найчастіше мають комплексний характер і для їх вирішення педагогу необхідно знати і розуміти всі фактори, що впливають на життя і розвиток дітей-сиріт.

Питаннями дослідження психічного розвитку школярів, які виховуються в закладах інтернатного типу, займалися такі вчені як І. Євтушенко, С. Міловська, В. Мухіна, А. Прихожан, М. Толстих та ін. Проблема адаптації особистості розглядається у контексті загальної психології (Б. Г. Ананьєв, О. Н. Жмиріков, О. Н. Леонтєв, С. Д. Максименко, А. А. Налчаджян, В. А. Петровський,

С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова, В. М. Ямщицький, А. Басс, Р. Лазарус ін.); психології особистості (А. Адлер, Г. Айзенк, А. Бандура, Дж. Келлі, Р. Кеттелл, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Дж. Роттер, Б. Ф. Скіннер, Д. Б. Уотсон, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм, Х. Хартманн, К. Хорні, К. Г. Юнг та ін.); психології розвитку (Г. О. Балл, Л. С. Виготський; Дж. Боулбі, Е. Еріксон, М. Ейнсворт, Д. Палмер, Ж. Піаже, Д. Шеффер та ін.); соціальної психології (Г. М. Андреєва, О. О. Скородумов; Л. Філіпс, П. Хейвен та ін.); педагогічної психології (І. М. Владимірова, Ю. М. Десятникова, В. Г. Зубченко, Л. О. Кияшко, Н. Г. Колизаєва, О. Г. Мороз, В. І. Натаров, О. С. Солодухова, Н. О. Чайкіна, О. Я. Чебикін, А. В. Фурман, В. С. Штифурак та ін.). Велика кількість фундаментальних робіт присвячена загальним питанням соціально-психологічної адаптації (Г. Айзенк, Ю. О. Олександровський, Ф. Б. Березін, В. І. Медведєв, А. А. Налчаджян, Ж. Піаже, А. О. Реан, Ю. О. Бохонкова, В. П. Зінченко, Н. О. Чайкіна). Окремі аспекти соціального становлення депривованих дітей розроблялися багатьма вченими. Особливості виховання таких дітей в умовах закладів інтернатного типу вивчали російські та українські вчені Я. О. Гошовський, Л. С. Дробот, Б. С. Кобзар, В. С. Яковенко, В. І. Клівер, В. С. Мухіна, С. Ю. Мещерякова та ін. Вивченню особливостей психічного розвитку і становлення особистості в закладах інтернатного типу присвячено ряд робіт. Зокрема, цю проблему розробляли Г. М. Бєвз, Л. І. Божович, Л. Н. Галігузова, І. В. Дубровіна, Й. Лангмейер, М. І. Лісіна, З. Матейчек, В. С. Мухіна, І. В. Пеша, В. А. Пушкар, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих, Л. М. Шипіцина, Т. І. Юферева.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що характеризуючи адаптацію, більшість авторів мають на увазі багаторівневий, функціонально детермінований процес з включенням у нього фізіологічних, психологічних і соціальних компонентів, але дослідження, які б були присвячені відокремленню специфічних чинників, які негативно впливають на адаптацію у самостійне життя депривованих дітей практично відсутні.

Метою даної статті є висвітлення соціально-психологічних особливостей розвитку дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу, а також виявлення факторів, що впливають на їх адаптацію до самостійного життя.

Знання і розуміння вікових і соціально-психологічних особливостей дітей-сиріт дозволяє вихователю, педагогу, правильно визначати зміст і організацію діяльності, а також правильно ставити завдання. Розглядаючи питання про особливості дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу, ми вважаємо за необхідне позначити кілька його складових, а саме соціально-психологічні особливості дітей і особливості їх емоційної депривації.

Спілкування дає дитині навички соціальних контактів у процесі діяльності, що вкрай важливо для її нинішнього й майбутнього життя, тому для дітей-сиріт, які виховуються поза родиною, у відриві від суспільства, в умовах установ закритого типу, формування системи соціально-побутового орієнтування набуває особливого значення. Низкою науковців (Н. Н. Авдєєва, Г. М. Бєвз, Л. С. Волинець, Л. Н. Галігузова, Я. О. Гошовський, Т. В. Гуськова, І. В. Дубровіна, М. І. Лісіна, С. Ю. Мещерякова, В. С. Мухіна, І. В. Пеша, А. М. Прихожан, А. Г. Рузьська, Є. О. Смірнова, Є. А. Стребелева, Н. М. Толстих та ін.) доведено, що умови життя і виховання в закладі закритого типу та відсутність дитячо-батьківських стосунків деструктивно впливають на особистісний розвиток дітей-сиріт: у них спостерігається знижений загальний психічний тонус, порушення процесів саморегуляції, домінування пасивності у різних видах діяльності, недостатня здатність до співчуття, імпульсивність в поведінці, знижена (в порівнянні з ровесниками з сім'ї) емоційна регуляція, емоційно-пізнавальна взаємодія.

Науковцями обґрунтовано, що загалом зростання дитини в умовах закладів інтернатного типу, призводить до проблеми її в емоційному, інтелектуальному, мовленнєвому та фізичному розвитку. Така дитина має труднощі у спілкуванні та поведінці, характеризується звуженням світогляду та труднощами в особистісному зростанні та адаптації до нових умов життєдіяльності, соціалізації та інтеграції в суспільство у цілому. Наведемо деякі результати конкретних досліджень з означеної проблеми. Так, виявлено (Г. М. Бєвз, В. І. Брутман, Л. С. Волинець, Л. Н. Галігузова, М. М. Малофєєв, С. Ю. Мещерякова, І. В. Пеша, Т. Я. Сафонова, Л. М. Царєгородцева, Л. П. Чичерін та ін.), що порушення у розвитку особистості дитини-сироти виникають на основі дії двох груп несприятливих соціально-психологічних факторів. Першу групу складають фактори, зумовлені недоліками виховання в колишніх родинах: негативна спадковість, безпритульність, бездоглядність і жорстоке ставлення та ін. В другу групу увійшли фактори, зумовлені наслідками недосконалої системи виховання в інтернатах: неповноцінне спілкування з дорослими через відсутність достатньої кількості персоналу і його велику плинність; постійне перебування в закладі закритого типу і відсутність контактів з довкіллям; звужене коло спілкування, регламентація вільного часу режимними моментами тощо.

Відсутність досвіду взаємодії з дорослими негативно позначається на розвитку соціальних контактів дитини-сироти із однолітками, вони часто не помічають один одного, не вступають в ігрову взаємодію, не чутливі до ініціативи та емоційного стану однолітків, що призводить до виникнення конфліктів між ними. Інші діти для дитини-сироти являються монотонним фоном їх життя, а якщо і виступають із цього фону, то, скоріше, як конкуренти або суперники, але не як партнери або товариші. Діти живуть у теперішньому, не маючи

минулого та майбутнього, вони не вміють фантазувати, мріяти, до чогось прагнути. Їх бажання обмежені потребами, які слід негайно задовольнити, і носять відображення дисциплінарного характеру їх життя (вони бажать бути слухняними, швидко вдягаться, гарно та правильно їсти). Тобто, особистісний розвиток вихованців дитячих будинків характеризується відсутністю тимчасової перспективи.

Науковцями І. В. Єжовим, Е. А. Мінковою, В. С. Мухіною, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих та ін. також доведено, що найбільш суттєві відхилення від нормального становлення особистості дитини-сироти проявляються в порушенні соціальної взаємодії, створюється специфічний тип спілкування із дорослим, який, в свою чергу, впливає на відношення до однолітків, невпевненості у собі, неадекватній самооцінці, емоційній напруженості, підвищеній агресивності тощо.

Дослідження особливостей особистісного розвитку вихованців закладу інтернатного типу традиційно ґрунтуються на ідеї депривації. Депривація (англ. *deprivation*) – це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу. Тобто йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності. І тут можна говорити про те, що будь-який вид психічної депривації, будь то материнська, сенсорна, рухова або психосоціальна, тим чи іншим чином супроводжується ще й емоційною депривацією. Про значення емоцій в житті людини свідчать результати низки досліджень у галузі психології, педагогіки, філософії, медицини та ін. У зв'язку з цим можна припустити, що емоційна депривація може виступати первинною по відношенню до інших видів депривації, і починати психолого-педагогічну роботу над тією чи іншою психологічною депривацією необхідно саме з її емоційного компонента. Емоційна депривація порушує психічний розвиток дитини, змінює його емоційну сферу. Ось характерні риси емоційної сфери психіки вихованця закладу інтернатного типу: знижений фон настрою; бідна гама емоцій, одноманітність емоційно-експресивних засобів спілкування, схильність до швидкої зміни настрою; одноманітність і стереотипність емоційних проявів; емоційна поверховість; неадекватні форми емоційного реагування на схвалення та зауваження (від пасивності та байдужості до агресивності і ворожості); підвищена схильність до страхів, тривожності і неспокою; основна спрямованість позитивних емоцій – отримання все нових і нових задоволень; нерозуміння емоційного стану іншої людини; надмірна імпульсивність, афективна вибуховість тощо.

Деякі дослідники стверджують, що наслідки будь-якої психологічної депривації ліквідувати до кінця неможливо, можна тільки скорегувати лише зовнішню, поведінкову сторону цього явища; вплинути ж на внутрішні, глибинні зміни особистості, пов'язані з фактом депривації, можливим не уявляється.

Науковці виявили особливий тип спілкування дитини у школі-інтернаті як із дорослими, так і з однолітками, що значною мірою відрізняється від спілкування дитини, яка знаходиться у школі, у літньому таборі, де вона також залишається без батьків. У молодших класах вихованці інтернатів надмірно проявляють інтерес до кожного доброзичливого дорослого. Вони готові виконувати будь-яке його прохання, роблять все можливе, для того щоб привернути на себе увагу. Прагнення дитини-сироти прийняти й виконати завдання вчителя відображає несформованість у неї здатності поставитися до дорослого як до вчителя й виконати його завдання як навчальне, а саме незадоволеність потреби в спілкуванні з дорослим, що виражається в прагненні будь-якою ціною викликати його позитивну оцінку. Одночасно у взаєминах із дорослими діти-сироти бувають грубі, проявляють агресивність, ображаються на різні незначні зауваження, дії дорослих [9]. Підлітків, що живуть у інтернатах, характеризує нестійкість настроїв, поведінки, підвищена збудливість, постійні коливання самооцінки, різка зміна фізичного стану і самопочуття, ранимість, неадекватність реакцій, підвищена образливість, страх поганої оцінки з боку оточуючих. Як правило, фізичні недоліки часто перебільшуються: багато хто починає відчувати себе «незграбними», незграбними через неспівпадіння темпів росту різних частин тіла і різкої зміни його пропорцій. Все це може породжувати невпевненість у собі, яка часто стає причиною відхилень у поведінці, дезадаптації. Так, наприклад, А. Мудрик вказує на те, що „упертість, негативізм, уразливість і агресивність підлітків є найчастіше емоційними реакціями на невпевненість у собі”.

Наведені матеріали досліджень доводять, що особливості та недоліки соціально-психологічного розвитку дітей-сиріт ускладнюють процес їх ефективної соціалізації та адаптації, подальшої інтеграції у суспільство.

Діти-сироти – це особлива категорія дітей. Причини їх особистісної своєрідності і особливостей взаємодії зі світом та іншими людьми, які описані в статті, криються в минулому досвіді. Дитина-сирота – це дитина, що пережила втрату, розлуку, розрив відносин у дитинстві або, якщо мова йде про соціальне сирітство, в дитячому або підлітковому віці. Досвід такої дитини наповнений травматичними переживаннями. Завдання педагога і педагогічного колективу – знати і розуміти особливості соціально-психологічного розвитку таких дітей і створити їм такі умови навчання і виховання, які з максимальною користю допоможуть дітям-сиротам, які живуть в інтернатах, реалізувати себе в соціумі та влитися в життя суспільства.

Список використаної літератури

1. Агавелян О. К. Некоторые вопросы социально-трудовой адаптации выпускников вспомогательной школы / О. К. Агавелян //

Дефектология. – 1974. – №1. – С. 62-67. **2. Виткаускайте Д.** Работа воспитателя по формированию социально-бытовых знаний и умений у умственноотсталых учащихся 4 класса / Д. Виткаускайте // Дефектология. – 1999. – №1. – С. 35-41. **3. Галигузова Л. Н.** Психологические аспекты воспитания детей в домах ребенка и детских домах / Л. Н. Галигузова, С. Ю. Мещерякова, Л. М. Царегородцева // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 17-25. **4. Кононенко Н. В.** Коррекция личностных диспозиций детей-сирот в условиях детского дома : автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Н. В. Кононенко. – Майкоп, 2006. – 23 с. **5. Мухина В. С.** Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа / В. С. Мухина // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 32-39. **6. Прихожан А. М.** Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с. – (Серия „Детскому психологу“). **7. Хохлина Е. П.** Исследование психолого-педагогических основ коррекционной направленности трудового обучения учащихся с ограниченными умственными возможностями / Е. П. Хохлина // Дефектология. – 2003. – № 2. – С. 25-34.

Харченко К. О. Соціально-психологічні особливості розвитку дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу

У даній статті розглядається проблема сирітства як соціального явища, притаманні кожній громаді на кожному етапі її розвитку, тому що категорія дітей, які позбавлені батьківського піклування, з багатьох причин завжди існує.

Стаття розглядає соціально-психологічні особливості розвитку дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу, а також виявляє фактори, що впливають на їх адаптацію до самостійного життя.

Автор подає аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми соціально-психологічних особливостей розвитку дітей-сиріт.

Ключові слова: діти-сиріти, соціально-психологічні особливості, заклади інтернатного типу.

Харченко К. А. Социально-психологические особенности развития детей-сирот в условиях учреждений интернатного типа

В данной статье рассматривается проблема сиротства как социального явления, присущие каждому обществу на каждом этапе его развития, потому что категория детей, которые лишены родительской опеки, по многим причинам всегда существует.

Статья рассматривает социально-психологические особенности развития детей-сирот в условиях учреждений интернатного типа, а также показывает факторы, которые влияют на их адаптацию к самостоятельной жизни.

Автор подает анализ психолого-педагогической литературы с проблем социально-психологических особенностей развития детей-сирот.

Ключевые слова: дети-сироты, социально-психологические особенности, учреждения интернатного типа.

Kharhenko K. O. Social Psychological Features of Development of Orphan Children in the Conditions of Residential Care

This article considers the problem of orphan hood as a social phenomenon, inherent to each community on the each stage of its development, because the category of children that is deprived of parental care because of many reasons always exists. By Ukrainian experts calculating, nowadays there are about 150 thousand orphans and children deprived of parental care, more of children deprived of parental care, move of those are brought up in the boarding schools. Modern studies say about orphan's specified trait of personality and behavior that are formed. We cannot say these traits are better or worse than the traits of «usual» children, but this very unlikeness plays negative role in the adaptation to society. The most difficulties and deviations from formation personality of children from the boarding schools, defines in the emotional area. Upbringing and education of orphans is the task of general pedagogy, bat social pedagogy pays attention to the problems of disadvantaged children, that have comprehensive character. For solving problems teacher must know and understand all factors that's influences the life and development of orphans.

In this article we found out the reasons of being different. We found out the orphans interaction with other people and the world. All aforementioned was criticized by previous experience. Orphan is a children who lost the parents and relationships in his childhood or, if we talk about social orphan hood, in his childhood or in his teens. The experience of such child hull of traumatic experiences. The flask of the teacher and the pedagogical team is to know and to understand the peculiarities of socio-psychological development of such children and create such conditions of truing and education that help orphans who live in the boarding schools, to be realized in a society and to integrate into the life of society.

Key words: children - orphans, social psychological features, residential care.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2013 р.

Прийнято до друку 31.05.2013 р.

Рецензент: к.п.н., доцент Сбітнева Л. М.